

50. obletnica Hirošime

Bomba na Hirošimo pred petdesetimi leti je naznanila novo dobo.

Nuklearna doba je stvaritev znanstvenikov, vendar je bila zanje grenka že od samega začetka. S popolnim omalovaževanjem temeljnih načel znanosti – odprtosti in univerzalnosti – je bila spočeta v tajnosti in uzurpirana – celo pred rojstvom – od ene države, da ji zagotovi politično dominacijo. Ob takih kontingenčnih pomanjkljivostih in vzreji vojske dr. Strangelovov ni presenetljivo, da je kreacija prerasla v pošast; pošast s sedemdesettisočimi glavami, nuklearnimi bojnimi glavami; pošast, ki je sejala strah in nezaupanje ter ogrožala nadaljnji obstoj človeštva na tem planetu. Mi znanstveniki moramo za to veliko odgovarjati.

Kar je tako žalostno pri tem, je, da so bili naši nameni dobri. Znanstveniki v Angliji in Ameriki, ki so začeli projekt atomske bombe, so bili prepričani, da *je bila bomba potrebna zato, da ne bi bila uporabljena*.

Ideja o atomski bombi se je številnim znanstvenikom porodila kmalu po odkritju cepitve urana, in nesreča zgodovine je bila, da se je to časovno ujelo z izbruhom druge svetovne vojne, vojne, v kateri je bilo na kocki preživetje osnovnih civilizacijskih vrednot, velikanski boj med demokracijo in najslabšo obliko totalitarizma.

Namen uporabe znanstvenega odkritja za izdelavo orožja za množično uničevanje bi za znanstvenika običajno pomenilo prekletstvo; ker pa se je pojavilo prav v tistem trenutku, je znanstvenike postavilo pred hudo dilemo, pred kritični test njihove družbene odgovornosti. Po drugi strani razvijanje

instrumenta uničenja nasprotuje temeljnemu idealom znanosti. Po drugi pa so bili prav ti ideali v nevarnosti, da bodo izkoreninjeni, če bi z odklonitvijo izdelave bombe najbolj podlemu režimu omogočili prevzem svetovne dominacije.

To je bila resnično izbira med hudičem in globokim morjem. Kot je običajno pri človeškem vedenju, je prednost dobila neposredna nevarnost. Večina znanstvenikov soočenih z izbiro, se je odločila nadaljevati raziskavo in utemeljiti izvedljivost atomske bombe.

Britanski in ameriški znanstveniki so se bali, da bi nemški znanstveniki razvili bombo. Ko so naši izračuni pokazali izvedljivost atomske bombe, je bila normalna naša predpostavka, da so nemški znanstveniki prišli do enakega zaključka. Šele čez pet let smo izvedeli, da je bil strah neosnovan; zaradi napačnih teoretičnih izračunov in pomanjkljivih eksperimentov so projekt atomske bombe v Nemčiji – zaradi praktičnih razlogov – prekinili že leta 1942, še preden se je zares začel projekt Manhattan v Združenih državah. Vendar tega takrat nismo vedeli. Bali smo se, da bi Hitlerju orožje, če bi ga dobil, omogočilo zmago v vojni. Strašljivi vidik nas je prepričal, da smo projekt začeli. Do takrat smo izdelali racionalo za samostojno izdelavo bombe. Racionala je enaka tisti, ki se še do danes uporablja kot razlog za ohranjanje nuklearnih arzenalov: nuklearni strah. Edini način, da bi Hitlerja odvrnili od uporabe bombe proti nam, bi bil, da bi jo imeli tudi mi in bi grozili z maščevanjem. Potrebovali smo bombo, zato da ne bi bila uporabljena.

Izkazalo pa se je, da nismo imeli prav: bomba *je bila* uporabljena; uporabljena je bila takoj, ko je bila izdelana; uporabljena je bila proti ljudem v Hirošimi.

Petdeset let po teh pomembnih dogodkih je vprašanje še vedno pred nami: *Je bilo uničenje Hirošime in Nagasakija potrebno?*

Preprosta dejstva dozdevno nakazujejo pritrdilni odgovor na vprašanje. Pet dni po nagasaški bombi, 14. avgusta 1945, se je končala vojna. Japonska se je predala. Mnoga življenja med oboroženimi silami na obeh straneh, ki bi bila izgubljena, če bi se vojna nadaljevala, so bila rešena. Smrti v Hirošimi in Nagasakiju so bile nujna žrtev, da je bilo prizaneseno veliko večjemu številu drugih življenj. Odgovor na to vprašanje, ki je ponujeno otrokom v zgodovinskih lekcijah, je torej: *potrebno je bilo uporabiti bombe.*

Obstaja pa še druga verzija dogodkov, verzija, ki spravlja ljudi na Zahodu v tako zelo neprijeten položaj, da je zamolčana. Ko je med pripravami na 50. obletnico bombe Smithsonian Institution v Združenih državah nameraval opozoriti na to vprašanje, je bil deležen tako izprijenega divjega napada, da je moral opustiti celoten projekt. Ameriška legija pa nas kljub svoji moči ne more zaustaviti pri zastavljanju vprašanj. Dokazi, ki podpirajo drugo verzijo, so premočni, da bi jih opustili.

Za začetek obstaja nagnusen argument o relativnih izgubah življenj v dveh scenarijih: končanje vojne z atomsko vojno ali brez

nje. Winston Churchill, britanski ministrski predsednik, je v svoji zgodovini druge svetovne vojne – leta 1953 – napisal:

“Zadušitev japonskega odpora s človekom za človekom ... bi prav lahko zahtevala izgubo milijona ameriških življenj in polovico tega števila britanskih – ali več.”

Kakor koli že, je številka v ostrem nasprotju z napovedmi združenega poveljstva Združenih držav o žrtvah, ki bi lahko bile posledica poskusov izkrcanja ameriških čet na japonskih otokih. V memorandumu predsedniku Trumanu junija 1945 so podali oceno števila žrtev kot posledice treh različnih operacij izkrcavanja. Te nihajo od 25.000 do 45.000, kar je veliko manj žrtev kot v Hirošimi in Nagasakiju.

Vendar je bilo po mnenju nekaterih zgodovinarjev celo to število ameriških življenj manjše, ker bi se vojna lahko prej končala. Japonska je bila vojaško premagana, preden je bila izdelana atomska bomba, in se je bila pripravljena predati pod pogoji, ki so bili kasneje dejansko sprejeti. Vendar je Truman pogajanje odklonil.

Pred analiziranjem razlogov za Trumanovo zavrnitev moramo poudariti, da atomska bomba ni bila potrebna za dokončanje vojne z Japonsko. Winston Churchill v isti knjigi pravi:

“Napaka bi bilo predpostavljati, da je usodo Japonske določila atomska bomba. Njen poraz je bil nedvomen, preden je padla prva bomba.”

Še več pove izjava Dwighta Eisenhowerja, ki je bil takrat vrhovni poveljnik združenih sil:

“Izražam ... resno zaskrbljenost, prvič na temelju svojega prepričanja, da je bila Japonska že premagana in da je bilo povsem nepotrebno vreči bombo, in drugič zato, ker sem mislil, da bi se naša dežela morala izogniti šokiranju svetovnega mnenja z uporabo orožja, katerega uporaba ni bila, kot sem mislil, več pooblaščen ukrep za rešitev ameriških življenj.”

Potem ko so bile bombe odvržene, je admiral William D. Leahy, predsednik združenega poveljstva, takole izrazil svoje močne občutke:

“Japonci so bili že premagani in pripravljeni na predajo. Uporaba tega barbarskega orožja na Hirošimi in v Nagasakiju ni pomenila nobene materialne pomoči v naši vojni proti Japonski. Kot prvi, ki smo jo uporabili, smo ... privzeli etični standard, značilen za barbare mračnega veka. Nisem bil naučen vojskovati se na ta način.”

Zakaj je predsednik Truman ob tako močnih čustvih sprejel priporočila drugih svetovalcev, naj nadaljuje vojno, dokler bombe ne bodo pripravljene za uporabo? Obstajajo trdni temelji za prepričanje, da razlog ni bil vojaški, temveč politični, namreč da je bila bomba od začetka močen instrument v ideološkem boju med Združenimi državami in Sovjetsko zvezo.

Nedavni članek v Biltenu atomskih znanstvenikov nas je

spomnil na dejstvo, da je bila Japonska določena za tarčo pri uporabi atomske bombe skoraj od začetka projekta Manhattan. Že maja 1943 je memorandum vojaškega političnega komiteja priporočil, naj bi bila tarča koncentracija japonskega ladjevja. General Leslie Groves, vodja projekta Manhattan, je aprila 1945, več mesecev preden je bila bomba izdelana, rekel:

“Tarča je in vedno je bilo pričakovano, da bo Japonska.”

Znanstveniki, ki so delo začeli, pa niso nikoli razmišljali o Japonski kot tarči. Argument strahu – glavna motivacija za začetek projekta – se ni nanašal na Japonsko, ker nismo imeli nobenih dokazov, da Japonska namerava izdelati atomsko bombo.

Med političnimi voditelji, ki so predsedniku Trumanu svetovali, naj nadaljuje vojno, dokler bomba ne bo pripravljena, je bil državni sekretar James F. Byrnes. Rekel je:

“Če bi imeli in demonstrirali bombo, bi to Rusijo naredilo bolj prilagodljivo.”

General Groves je bil še celo bolj jasen glede namena bombe:

“... nikoli v približno dveh tednih, kar sem prevzel ta projekt, nisem imel nobene iluzije, Rusija je naš sovražnik in projekt je voden na tej osnovi.”

Obstaja torej utemeljen razlog za prepričanje, da uničenje Hirošime in Nagasakija ni pomenilo toliko konca druge svetovne vojne kolikor začetek hladne vojne, prvi korak v usodno verigo dogodkov, začetek nore oboroževalne tekme, ki nas je pripeljala zelo blizu nuklearnega holokavsta in uničenja civilizacije. Večina znanstvenikov pri manhattanskem projektu je bila nesrečna zaradi dogodkov, ki so sledili: Eden največjih znanstvenikov v tistem času, Niels Bohr, je dejansko napovedal, da bo ta politika pripeljala do jedrske oboroževalne tekme, in predvidel njene strašne posledice. Dolgo pred izdelavo bombe je izdelal načrt za preprečitev oboroževalne tekme, vendar je bil ta zavrnjen, kljub temu da ga je predsednik Roosevelt simpatično sprejel. Ko je bila bomba že skoraj pripravljena, so znanstveniki izdali memorandum, Franckovo poročilo, ki je močno nasprotovalo uporabi bombe proti civilnemu ljudstvu in ponovno opozarjalo, da bi taka uporaba pripeljala do oboroževalne tekme z resnimi posledicami. Poročilu je sledila peticija Lea Szilarda, ki je uporabi bombe nasprotovala na moralnih temeljih.

Vendar peticije niso podpirali vsi znanstveniki. Eden tistih, ki ji je nasprotoval, je bil Edward Teller. Teller je že veliko pred izdelavo jedrske bombe delal pri pripravi vodikove bombe v Los Alamosu. V odgovor Szilardu je dejal:

“Od najine diskusije naprej sem nekaj časa premišljeval o vaših ugovorih neposredni vojaški uporabi orožja, ki bi ga lahko izdelali. Odločil sem se, da ne storim ničesar ... Nesreča, da smo izdelali to strašno stvar, naj nam ne bi dajala odgovornosti za izrekanje o tem, kako mora biti uporabljena.”

Tu predstavljeni pogled, da naj znanstveniki ne bi imeli

besede o načinu uporabe rezultata svojega dela, je v znanstveni skupnosti na žalost še vedno pogost. Največja hipokrizija pa je, da je to moral izreči človek, ki je bolj kot kdor koli drug vplival na politične in vojaške voditelje, da so nadaljevali razvijanje jedrskega orožja. Žalostno dejstvo je, da so mnogi znanstveniki, daleč od nasprotovanja jedrski oboroževalni tekmi, imeli vodilno vlogo pri podpiranju pobude, pogosto preprosto zaradi zadovoljitve lastne radovednosti ali kot izziv njihovi bistroumnosti v izumljanju vedno bolj sofisticiranih sredstev uničevanja.

Theodore Taylor, ki je bil nekdanj glavni konstruktor atomskih bomb v Los Alamosu – in je sedaj goreč pripadnik gibanja Pugwash – je ustrezno opisal zasvojenost konstruktorjev bomb:

“... najbolj stimulativen dejavnik nasploh je bila preprosto intenzivna poživitev, ki jo izkusi vsak znanstvenik ali inženir, ko ima (on ali ona) svobodo, da razišče popolnoma nove tehnične koncepte in jih realizira.”

Čeprav nimam neposrednega citata, sem prepričan, da isto velja v Sovjetski zvezi, v različnih ustanovah Čeljabinsk in Arzamas. Kot sem rekel, moramo mi znanstveniki za veliko odgovarjati.

Vendar – in to je potrebno močno poudariti – je bilo na Zahodu mnogo znanstvenikov, ki so se od začetka in vsa leta borili proti zlorabi znanosti in se nepopustljivo trudili, da bi odvrnili nevarnosti, ki izhajajo iz znanstvenih odkritij, predvsem iz razvoja jedrskega orožja. Rad bi posebej omenil nenehne in pogumne kampanje Federacije ameriških znanstvenikov, ki jih je podpiral Bilten atomskih znanstvenikov.

In seveda v mednarodni areni gibanje Pugwash.

Znanstvenikom iz 46 držav, ki smo prišli v Hirošimo na to konferenco, kot tudi našim japonskim gostiteljem ni vseeno, na kakšen način se uporablja znanost – resno jemljemo svojo družbeno odgovornost. Veliko časa in energije posvečamo preprečevanju zlorabe znanstvenih dosežkov. Opazovanje vladnih politik in opozarjanje javnosti na grožnje nepremišljenih politik štejemo za svojo dolžnost. Predvsem pa si prizadevamo izkoristiti svoje specializirano znanje in profesionalne spretnosti za preprečevanje vojaških spopadov, še posebej nuklearne grožnje, in za ustanovitev ozračja miroljubnega sodelovanja med narodi. V skladu s to nalogo bomo delovali ta teden v Hirošimi.

Na otvoritvenem zasedanju v počastitev spomina na hirošimske žrtve ob 50. obletnici tega dogodka sem govoril s stališča znanstvenika. Naslednji govornik, profesor Šuiči Kato, bo predstavil pogled navadnih državljanov, predvsem tistih, ki so v vojni tako zelo trpeli. Vendar bi mu rad povedal, da sem poleg tega, da sem znanstvenik, tudi navaden državljan. Tudi jaz sem med drugo svetovno vojno močno trpel: prav zares, celo med prvo svetovno vojno. V vojni vsi trpimo, fizično, emocionalno in intelektualno.

Vojna ima vedno dehumanizacijski učinek. Prisili nas, da opravljamo neizrekljiva dejanja. Ne more biti dvoma, da sta obe strani v vojni zagrešili strašne krutosti. Japonsko ravnanje z vojnimi ujetniki je bilo monstrozno; uničenje Tokia v množičnem letalskem napadu Združenih držav je bilo barbarsko. Obe strani bi to morali spoznati in se ena drugi iskreno opravičiti.

Japonskemu ljudstvu bi se kot znanstvenik za atomske bombe tudi rad opravičil. Njihova uporaba je bila neupravičena; njihova izdelava nepotrebna. Ne samo, da so zahtevale tako veliko življenj, tolikšno uničenje na Japonskem, temveč so bile hkrati tudi predhodnice nuklearne oboroževalne tekme in večne nevarnosti, v kateri je vsa naša civilizacija. Svet ne bo nikoli več enak. Damoklejev meč bo vedno visel nad našimi glavami. To nalaga vsem nam, znanstvenikom in navadnim državljanom, dodatno dolžnost nenehne budnosti. Odpraviti moramo vojno, ker lahko tudi tako imenovana konvencionalna vojna prizadene velikansko trpljenje. To moramo storiti, ker se lahko vsaka začeta vojna stopnjuje v jedrsko vojno.

Tragedija tega mesta pred petdesetimi leti, smrt in trpljenje njegovih ljudi bo poplačano samo, če bo imelo za posledico odpravo vojne kot sredstva za reševanje prepirov, se pravi, če bo tlakovalo pot k varnemu in mirnemu svetu.

Prevedla Gita Zadnikar